

Köpeczi Béla: Korunk eszméi és a magyar szellemi élet

Köpeczi Béla beszéde bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az ideológia — amely vizsgálódásának középpontjában áll — nem választható el az érdekektől, azok kifejezője, tudatosítója és erősítője eszméi tényezőkkel. Kiemelte azt a tényt is, hogy „az ideológiai interpretáció nem feltétlenül a valóság tökéletes tükröződése”, lehet a hamis tudat megnyilvánulása is.

Ha a világot az eszméi irányzatok alakulása szempontjából tekintjük, érdemes egy érdekes ciklikus jelenségre felhívni a figyelmet. 1945 után a 70-es évek elejéig a baloldaliság volt az uralkodó tendencia, még Nyugat-Európában is és különösen az értelmiség körében. Hadd emlékeztessék rá, hogy a II. világháborúból úgy jöttek ki a népek, hogy nemcsak a faszizmus alól akartak felszabadulni, hanem társadalmat is akartak változtatni. Ez volt az az időszak, amikor a baloldaliság különböző változatokban jelentkezett. Marxista változatban, szociáldemokrata vagy szocialista változatban, sőt polgári liberális vagy radikális változatban is. Ennek a baloldaliságnak olyan alapvető kategóriái voltak, mint a társadalmi haladás — akár forradalom, akár reform útján, az egyenlő esélyek biztosítása társadalomban és kultúrában, a demokrácia, és a tömeg életkörülményeinek javítása. Azért tartom szükségesnek ezeket az egyező jegyeket a felsorolásnál, mert sokszor úgy tűnik, mint hogyha a sokféleség kizárná ezt. Ezek az eszméi tényezők hatottak az ideológiára és a mindennapi tudatra is.

Ebben az időben a polgári filozófiai irányzatok is keresték a kapcsolatot a marxizmussal, mint olyan elmélettel, amely a világ dolgaira választ tud adni. 1945 után annak a polgári vagy kispolgári értelmiségnek, amelyik nem tette magáévá a marxizmust, ideológiáját az egzisztencializmusból táplálkozott. Sartre még 1960-ban is azt mondotta: „A marxizmus a mi korunk filozófiája. Nem haladhat meg, mert azok a körülmények, amelyek létrehozták, nincsenek meghaladva.” Az egzisztencializmus a marxizmust elfogadta, mint a társadalom és történelem szemléletének az alapját, ki akarta egészíteni elsősorban az egyén problematikája szempontjából az ún. egzisztencialista pszichoanalízissel. Ugyanez a korrekciós szemlélet jelentkezett a neokatolikus, sőt az olyan neopozitivistá irányzatokban is, amelyek valamennyire törődtek a társadalom sorsával is.

A baloldaliság nagy fellángolása Nyugaton a fiatalok lázadása volt. Az ún. újbaloldal antikommunista volt, de antikapitalista is. Eszméi forrása között ott voltak a marxizmus különböző interpretációi az anarchizmustól a maoizmusig, de persze polgári filozófiai, közgazdasági, szociológiai irányzatok is. Az újbaloldal megbukott, mert nem volt konkrét, gazdaságilag és társadalmilag megalapozott helyzetelemzése, megbukott, mert nem találta meg a kapcsolatot a nép széles

rétegeivel, mindenekelőtt a munkásosztállyal, s mert nem volt igazi programja. A militáns kisebbség uralmát akarva megteremteti, a szubjektív (tudati) tényezőket egyoldalúan állította előtérbe, az életforma-forradalmat hirdette. Az újbaloldal egyes elemei tovább éltek a kultúrában, a terrorizmusban, sőt azokban a környezetvédő, feminista és marginális mozgalmakban, amelyek az elmúlt évtizedben felbukkantak. Az életforma-forradalmának az emlékéét sokan megőrizték, éppúgy, mint az ún. ellenkultúrát.

Rendkívül érdekes nyomon követni azt, hogy a kapitalista társadalom vezető rétegei hogyan igyekeztek levonni az újbaloldal jelentkezéséből a tanulságokat, mindenekelőtt azt a fő tanulságot, hogy a tudati tényezőknek sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a kapitalizmus fennmaradásában.

Az ötvenes évek elején az uralkodó osztály a tudományos-technikai haladás eredményeit is felhasználva ösztönözni tudta a gazdasági fejlődést, s ezzel egyúttal megindította a dezideologizálást a technokratizmus, a jóléti vagy az ipari állam, avagy a fogyasztói társadalom elméletének jegyében. Ezek az elméletek mind azt állították, hogy kizárólag technikai, gazdasági eszközökkel lehet oldani a kapitalista társadalom belső ellentmondásait. Állították, hogy az ideológiák — és persze főleg a baloldaliak — az osztályharc eszközeivé váltak, márpedig a kapitalista fejlődés fel fogja számolni magát az osztályharcot, s ezért nincsen szükség ideológiákra sem. Sorra jelentek meg munkák az „ideológia végéről, alkotmányáról, sőt haláláról”. Az újbaloldal a maga lázadásával, de persze méginkább a 70-es évek elejétől jelentkező válság felrázta a kapitalista társadalmak vezető rétegeit és most az ideológia megújítását szorgalmazták.

A miniszter beszédének e részében az újbaloldal mozgalmaira válaszoló neokonzervativizmus különböző formáiról és eszméi forrásairól szólt, amelyek konzervatív politikai irányzatokat tápláltak. Az Egyesült Államokban Reagan politikájának képzetét a teoretikusok már korábban papírra vetették: megszüntetni az állami beavatkozást a gazdaságba, csökkenteni a szociális politikára és az oktatásra fordított összegeket, favorizálni a magánkezdeményezést az adó leszorításával, növelni a hadi költségvetést, leszorítani az inflációt a magas munkanélküliség meghagyásával. Angliában a neokonzervativizmus a kismibert célozta meg, s a régi populizmust használta fel, amelynek sok pontja egyezik a reagan-i politikáéval. Az NSZK-ban az irracionális filozófia és a régi jobboldal éledt fel, s táplálta a „neoliberális” konzervativizmust. Franciaországban más a helyzet, hangsúlyozta a miniszter, itt a baloldal került hatalomra, de erős a jobboldal. A baloldal megosztott, s még a hajdanán baloldali érzelmű értelmiség sem támogatja egyértelműen a Mitterrand-

Február 29-én a József Attila Tudományegyetem vendége volt Köpeczi Béla művelődési miniszter. A délutáni órákban az egyetemi vezetőképző tanfolyamon az intézmény oktatói és dolgozói a miniszter előadását hallgatták meg. A Korunk eszméi és a magyar szellemi élet című előadói beszédét — némi rövidítéssel — most közöljük, gondolván, a világnézetű nevelésről folytatott vitánkhoz szervesen illeszkedik.

kormány politikáját. A baloldal egy része antikommunista és különösen élesen áll szemben a szocialista országgal.

Köpeczi Béla ezekkel a szavakkal folytatta előadását:

Ma az antikommunizmus jegyében konzervativizmus és polgári-kispolgári baloldaliság találkoznak. Kérdés, hogy az antikommunizmus hogyan gyakorolható ilyen széles körű hatást?

Az okok természetesen összetettek, de az érvelésből legalább hármat érdemes kiemelni. Az első, amit a polgárság minden irányzata sokáig hangoztatott, az, hogy az elmélet és a gyakorlat nem esik egybe a létező szocializmusban. Azt mondják, hogy a marxizmus alapítóinak gondolatait a szocialista országok nem tudták megvalósítani. Ez a fejtegetés még feltételezte, hogy valami jó is van vagy lehet a szocializmusban, a neokonzervativizmus tovább ment, és azt mondja, hogy a marxizmus gondolat már önmagában elhibázott. Ezt a nézetet a polgári-kispolgári baloldal egy része is visszahangozza. Ugyanakkor érdekes az, hogy míg a politikai gondolkodás terén ezt a tényt nagyon széles körben el tudták fogadtatni, a tudományban a marxizmus elméletét sokan magukévá teszik. Jean-Marie Dommenach, neokatolikus filozófus *Ankét korunk eszméiről* c. könyvében azt állítja, hogy „a marxizmus megszűnt a cselekvés ideológiája lenni a nyugati értelmiség számára, megmaradt azonban, mint a kritikai teória szemlélete”, magyarul mint a tudományos gondolkodás alapja.

A második érv, amivel az antikommunizmus sikert tudott elérni, az, hogy a létező szocializmus nem tudott megoldani, vagy nem megfelelően tudott megoldani oly kérdéseket, mint a technikai haladás érvényesítése, a gazdaság hatékony fejlesztése, a termelékenység növelése, az életszínvonal erőteljesebb emelése. Általában a szocializmus nem tudta elérni a kapitalizmus gazdasági-technikai szintjét. Ebben az esetben teljesen figyelmen kívül hagyják azt a történelmi helyzetet, amelyben a szocializmus a különböző országokban győzött, és ezzel együtt azokat a gazdasági, társadalmi, kulturális körülményeket, amelyek között meg kellett kezdeni az új társadalom építését.

Harmadik érvük a személyi kultusz politikájából merítik, a törvénytelen ségekkel, amelyekkel megpróbálják erkölcsileg lejáratni a szocializmust, felhasználva azt a kritikát is, amelyet nemcsak a szocializmus ellenségei, hanem hívei is gyakoroltak. Ide tartozik az a tétel, hogy a szocializmus-

ra természeténél fogva jellemző az elnyomás, s képtelen a demokratikus megújulásra.

Ebben az antikommunista hangulatban az a nagy probléma, hogy ha baloldali értelmiség a szocializmus bizonyos alapelvei mellett nem áll ki, akkor elveszti azt a lehetőségét, hogy megfelelő módon tudjon harcolni a konzervatív, jobboldali ideológiák és politikák ellen. A szocializmus alapkatégoriái ugyanis megegyeznek minden haladó gondolkodás alapkatégoriáival.

Ezt az eszmefuttatást azért adtam elő, hogy saját — elsősorban eszméi — kérdéseinkkel szembenézhessünk, mégpedig összehasonlítva alapon. Kérdés, hogy mi magunk mennyire érzékeljük a világban végbemenő ideológiai folyamatokat és hogyan reagálunk rájuk és miképpen értékeljük a hazai tendenciákat a világlételemvilágánál.

Magyarország kivételes helyzetben van, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy 1956 után megindítottunk egy olyan folyamatot, amely a szocializmus megújításához vezetett minden területen, de különösen a gazdaságban és a kultúrában. Kísérletező társadalom vagyunk, ahol reformok követik egymást a legjobb gazdasági, társadalmi vagy kulturális formák keresésére. Kivételes helyzetben vagyunk abból a szempontból is, hogy egyszerre tudjuk figyelni azokat a változásokat, amelyek nyugaton és keleten végbemennek. De mindjárt hozzátesszem, hogy az ideológiai helyzetet ez a különleges helyzet nem használjuk ki kellőképpen.

Ha azt vizsgálom, hogy ennek a kivételes helyzetnek milyen az ideológiai tükröződése pozitív értelemben, akkor azt tudom mondani, hogy fejlődést főleg a társadalomtudományokban: közgazdaságban, szociológiában, valamint a történelemtudományban figyelhetünk meg, ahol a marxista szemléletet és módszert sikerült továbbfejlesztünk. Ezek a tudományágak megalapozottan érvényesítették azokat a funkciókat, amelyek a 60-as évek végén a társadalomtudományokkal kapcsolatban megfogalmazódtak. A tudományos gondolkodás azonban az ideológia más szféráira nem tudott olyan hatást gyakorolni, mint amilyen szükséges lett volna, sőt meglepő módon ellentmondások alakultak ki a tudományos gondolkodás és más gondolkodásmódok között.

A művelődési miniszter a társadalomtudományok és az irodalom szemlélete között jelölte meg a legjellemzőbb ellentmondást. Véleménye szerint ez azért jöhetett létre, mert a tudományos ku-

ltatás nem vállalkozott bizonyos általános tételek megfogalmazására, és így nem adott lehetőséget a tudat szintetizáló tevékenységére. Az embereket ma leginkább érdekli nagy kérdésekre — a tudomány, elsősorban a közgazdaság és a szociológia — részletválaszokat adott, és az interdiszciplináris összefüggések felmutatása hiányzik.

A gondolatmenetben adjuk át a szót a miniszternek:

Hogyha a tudományos gondolkodás nem teszi lehetővé, hogy az új eredmények alapján szülessenek a szintézisek, akkor ebből csak az következhet, hogy a régi szintézisek — tehát a régi világlátások, a régi világgépek, mítoszok támadnak fel. Érdekes látni, hogy milyen módon jönnek elő a múlt kísértetei, néha felöltözve modernebb ruhákba, de mégiscsak a múlt kísértetei. Így támadnak fel régi nacionalista mítoszok vagy a polgári demokratikus illúziók. Vajon nem a provinciálizmus és az igazi érdekek félreértése, ha egyes értelmiségi csoportok ilyen nézeteket hirdetnek vagy támogatnak? És vajon nem közös felelősség-e megtalálni a mai magyarországi tapasztalatokból és a világ fejlődéséből levonható összefüggő következtetéseket?

A kísérletezés, a reformjót és rosszat felszínre hozó, olyan jelenségeket is, amelyek erkölcsöt, igazságérzetet, izlést sértenek. Hozzá kell tennem, hogy nem szoktunk hozzá a kísérletezéshez és a türelmetlenségünk ropant nagy, szeretnénk, hogyha minden tökéletes lenne. A hibák és ellentmondások láttán jelentkezik nemcsak a jogos kritika, de az elkeseredés, a csalódás, és ebben az atmoszférában születnek negatívista filmek, színdarabok, könyvek, amelyek tulajdonképpen a következő alapkérdést teszik fel, ha külső szemmel nézzük: Hogy lehet az, hogy ebben az országban a reformok ellenére olyan sok a rossz? Ellenkérdésünk: miért csak a rosszat lehet meglátni és miért nem lehet azokat a tendenciákat is, amelyekért nyugaton és keleten dicséren bennünket, amelyeket érdemes vállalnunk egy retrógrád ideológiával szemben. Egy meghatározás szerint az érték egyszerre tudás és meggyőződés, vagy ha tetszik, hit. Tudni kell azt, hogy miért akarunk kiállni és ezt meggyőződéssel vallani is kell. Az elméleti munka szempontjából Lukács György megállapítását szeretném idézni, aki azt mondta 1956 után, hogy a marxizmus megújulásának két forrása van. Az egyik: vizsgálni a forrásokhoz, tehát a marxizmus megalapítóhoz, a másik: levonni az elméleti következtetéseket a ma tapasztalataiból. Mind a kettővel sok szempontból adó a magyar szellemi élet. Fel kell mutatnunk a marxizmus alapkatégoriáit és elemeznünk kell saját és mások mai tapasztalatait tudományban, művészetekben, politikában. Ahhoz, hogy életünket értelmesebben élhessük, tudnunk kell, melyek eszméink és értékeink, mit teszünk megvalósításuk érdekében. A világ kihívásaival való szembeesítés ezt sürgető feladatunkká teszi.

Gondolkozásunkban tisztázni kell, hogy mi a kísérletezés célja és ennek alapján magát a folyamatot korlátozni kell. Nem a kritikától való félelemről van szó; ma Magyarországon nincsen olyan kérdés, miről nem vitatkozunk, de nem szabad gyengíteni az eszméi kohéziót, amely kell ahhoz, hogy a szocialista társadalom fennmaradjon és fejlődessen, hogy az egyén humánus értékeit és eszméit képviselhesen.

Rossz egyes értelmiségi csoportok nemzetközi helyzetértékelése is. Mi a helyünk a világban és helyünk Közép- és Kelet-Európában? Ez nem elsősorban történelmi, hanem politikai kérdés. Ahelyett, hogy a szinkronitást állítanánk előtérbe, megindult a historizálás, amely a második világháborút, az 1949-et, a személyi kultuszt, 1956-ot, a konszolidáció időszakát akarja értékelni, de csak belső magyar szempontból, vagy a kelet-európai nyomórúság nézőszögéből. Sokan úgy vélik, hogy ez a történelemértékelés katarzist fog kiváltani. Kinél fog katarzist hozni? Gondoljuk meg: egy olyan történelemszemlélettel, amely azt akarja bebizonyítani, hogy a legtöbb, amit 1945-től tettünk, rossz volt, helytelen volt, hibás volt, ezzel a történelemszemlélettel kiben lehet katarzist kiváltani? Ezt a maoizmust a nemzetközi összehasonlítás és az objektív hazai történelem-elemzés nem támasztja alá.

Végülis, mi az, ami számunkra alapvetően érdekes? Az, hogy bebizonyítsuk: ez a kísérletező társadalom tud eredményeket elérni, előbbre tud menni az élet minden területén. Először természetesen jó gazdaságpolitika, társadalompolitika, művelődéspolitikai kell, de kell egy olyan eszméi és értékrend-szer is, amelyet a többség magáévá tesz. És hogyha a Nyugat ideológiai rekonstrukciót végez a konzervativizmus jegyében, akkor nekünk vigyázni kell arra, hogy ebben a sok gyengeséggel terhelt, de mégis újítani akaró társadalomban legyenek olyan eszméi és értékek, amelyeket érdemes vállalnunk egy retrógrád ideológiával szemben. Egy meghatározás szerint az érték egyszerre tudás és meggyőződés, vagy ha tetszik, hit. Tudni kell azt, hogy miért akarunk kiállni és ezt meggyőződéssel vallani is kell. Az elméleti munka szempontjából Lukács György megállapítását szeretném idézni, aki azt mondta 1956 után, hogy a marxizmus megújulásának két forrása van. Az egyik: vizsgálni a forrásokhoz, tehát a marxizmus megalapítóhoz, a másik: levonni az elméleti következtetéseket a ma tapasztalataiból. Mind a kettővel sok szempontból adó a magyar szellemi élet. Fel kell mutatnunk a marxizmus alapkatégoriáit és elemeznünk kell saját és mások mai tapasztalatait tudományban, művészetekben, politikában. Ahhoz, hogy életünket értelmesebben élhessük, tudnunk kell, melyek eszméink és értékeink, mit teszünk megvalósításuk érdekében. A világ kihívásaival való szembeesítés ezt sürgető feladatunkká teszi.